Hacı Bektaş Veli Bir Batıni Dai'siydi Yazan Dr. İsmail Kaygusuz

Dr. İsmail Kaygusuz

30-39 dakika

Hacı Bektaş Veli’nin Türkistanlı Hace Ahmet Yesevi’den (ö.1167-9) el aldığı doğru olmadığı gibi mümkün de değildir. Geleneksel bilgiler, özellikle *Vilayetname,* Ahmet Yesevi’nin halifesi Lokman Perende’den el aldığını söylüyor. Ahmet Yesevi, Orta Asya’da “Hacegan (Hocalar) Hanedanı”nın kurucusu bilinen Yusuf Hemedani’nin (ö.1140) öğrencisidir. Onun öğrencilerinden Abdel Halik el-Gucvani (22 yaşına kadar Malatya’da yaşamış, ö.1120) yol zinciriyle Nakşibendilik, Şeyh Zahid (ö.1296) aracılığıyla Safevilik, Halvetilik ve Bayramilik, ve Ahmet Yesevi - Lokman Perende - el Harasami üzerinden Bektaşilik’in çıktığı üzerine bir Tarikat zinciri kurmaktadır Nakşibendi araştırmacıları. (Hasan Şuşud, “*Hacegan Hanedanı-Les Maitres de Sagesse de l’Asie Centrale-Orta Asya Bilgelik Üstatları”,* Fransızcaya Çev. Charles Antoni, *Le Soufism, la voie de l’Unité*, Paris-1980, s.47-80)

Hacı Bektaş Veli’nin, Yesevilik çevresinde yetiştiği doğru mudur? Daha önce biz de gelenekçilere uyarak, istemeye istemeye *Vilayetname* verilerini kabul edip, bu soruya “evet” diyorduk. Zaten İttihat Terakki’ci araştırmacılardan bu yana milliyetçi ve resmi çevreler, Hacı Bektaş’ın Ahmet Yesevi’nin ölümünden yaklaşık kırk yıl sonra doğmasına rağmen, onun tarafından Anadolu’yu

“Türkleştirmek” ve Türkçe'yi yaymak için gönderildiğini ciddi ciddi(!) ileri sürdü, yazdı çizdi. Bile bile yanlış olanda ısrar etmek, tarihe müdahale etmektir. Bu ise baskıcı devlet anlayışının yansımasıdır. Kaldı ki, Hacı Bektaş Veli’nin Yesevi çevresinde, Lokman Perende aracılığıyla yetişmiş olması da onun Yeseviliği Anadolu’ya taşıyıp Bektaşiliğe dönüştürdüğünü, ve de aynı çevrenin onu Türklük-Türkmenlik adına buraya gönderildiğini kesinlikle *göstermez*.

Yıllar önce bu anlayışa Abdülbaki Gölpınarlı haklı olarak şu yanıtı vermişti:

> “Hacı Bektaş’ın, Mevlana’ya karşı Türk harsını koruduğu, Mevlevilerdeki Farsça'ya karşılık Bektaşilerde Türkçe'nin işlendiği gibi götürü, yahut ısmarlama pek çok sözler duyuldu. Hatta onun bir Türkçü olduğu ve başında Ahmet Yesevi’nin bulunduğu bir teşkilat tarafından bu maksatla Anadolu’ya gönderildiği gibi, kargaları bile güldürecek hükümler verenler çıktı...” (Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, 4.Basım, İstanbul-1985, s.237)

Hacı Bektaş’ın soyunun İmam Musa Kazım’a (Ö.799) kadar çıkması, onun Türk-Türkmen olmasına engel değildir. Yedinci İmam Musa Kazım’ın ölümüyle 11. kuşaktan Hacı Bektaş’ın doğumu arasında tam dörtyüz yıl var. Adı geçen İmam ve oğlu İmam Rıza Horasan bölgesinde yaşamış olup, kendileri ve çocukları yerli halkla evlilik ilişkileri kurmuşlardır. Yalnız onlar değil 8.yüzyılın başlarından beri Hasan ve Hüseyin soylular zaten İran, Horasan, Daylam, Tabaristan, Türkistan’a yayılmış bulunuyorlardı. Özellikle Zeynelabidin oğlu soylu, İmam Cafer’in oğlu İsmail ve onun oğlu

Muhammed soylu İmamlar da yaşıyorlardı. Onlar da bölgelerindeki etnik gruplar ve kültürleriyle iç içe karışmışlardı. Bir kaç kuşak sonra artık onların etnik Arap olduklarını söylemek çok anlamsızdır. Hele Nakşibendi şeyhi Prof. Dr. Esat Çoşan'ın, Makalat'ı Arapça yazmış olmasını kastederek Hacı Bektaş Veli için; "demek ki, Arap ırkından ki, Arapça yazmayi uygun görmüş" yargısını vermesi saçmalığın en büyüğüdür! Zaten Coşan, Ahmet Yesevi'nin Yusuf Hemedani ve El-Gucvani ile ilişkilerinden ötürü, Hacı Bektaş'ı Yesevi tarikatından kabul edip, "Nakşilere amcazade" yapıyor, "akraba olarak" görüyor. (Bu kişi Hünkar'ı Sünni göstermek için *Makalat*'ı tümüyle tahrif edip, işine geldiği gibi yorumlayarak Üniversite kariyerini tamamlamış; onu kendi inanç ve kişisel çıkarlarının aracı yapmıştır.) Hacı Bektaş Veli'ye - hatta ellerinde doğru şecereleri olan seyyidlere, dedelere - Ali soylu diye Arap gözüyle bakılırsa, tarih boyunca halkların ve kültürlerin kaynaşma sürecinde yaşamış olduğu gerçeğini yadsımış olursunuz.

Hacı Bektaş Yesevi yolu yolcusu mu, yoksa bir Batıni mi?

Hacı Bektaş Veli, Yesevi yolunun yolcusu değildir, olamaz. Tarihsel olarak Nişabur'da geçen olaylar ve Horasan bölgesindeki Moğol saldırıları gözönünde tutulacak olursa gerçeğin çok farklı olduğu görülecektir. Hacı Bektaş 1200'ün ilk on yılı içinde doğmuş olduğuna göre, Lokman Perende'den olsa olsa okuma yazma öğrenmiş ve ilk dinsel bilgilerini almış olmalıdır. Lokman Perende, Ahmet Yesevi'nin halifesi olmuş olsa bile, ondan çocuk yaşlarda ders alan Hacı Bektaş'ın Yeseviliği öğrenip, ona bağlanması olası görülmüyor. Abdülbaki Gölpınarlı bu konuda, "hasılı bizce," diyor, "Ahmet-i Y nasıl şöhreti yüzünden Bektaşi geleneğine sokulmuşsa,

Lokman da bu geleneğe sokulmuş ve bu zata Hacı Bektaş'a hocalık ettirilmiştir". (*Vilayetname*, s.103) Elbette bu kişiler sadece "şöhretleri" yüzünden değil, Hacı Bektaş'ın "menkıbe"lerinin yazıya geçirildiği dönemin (1480'li yıllar) Osmanlı siyasetinin gereği olarak *Vilayetname*'ye sokulmuştur. Gölpınarlı'nın asıl *Mevlana Celaleddin* (s.237) adlı yapıtında, Hacı Bektaş Veli hakkındaki aşağıdaki saptaması çok yerindedir:

> "Hacı Bektaş, bütün manasıyla batıni inanışların mürevvici (yürüten, propagandasını yapan) bir batıni dai'siydi. Bunu '*Makalat*' açıkça gösterdiği gibi en eski kaynakların Bektaşilik hakkında verdikleri malumat da teyid eder."

Bu kanısına fazla açıklık getirmemesi ve nedenleri üzerinde doğru bilgi vermemesi düşündürücüdür. Abdülbaki Gölpınarlı'nın Hacı Bektaş'ı, salt Mevlana ile karşılaştırılacak düzeyde olmadığını göstermek ve onu küçük düşürmek için (sevilmeyen) bir tarihsel gerçeği ortaya atıp ardında durmamasının, belirsiz bırakmasının anlaşılır yanı olamaz. Ayrıca, bu saptamasından sonra Gölpınarlı, Mevlana karşısında Hacı Bektaş'ı tanımlarken, doğrularla yanlışları bir arada kullanarak, birbirlerini elimine etme niyetini ortaya koyuyor:

> "Halbuki Horasani'lerden olmakla birlikte ne kadar bilgin olduğunu bilemediğimiz, ancak '*Makalat*'ına ve gene elimizde bulunan bir '*Şathiyye*'sine nazaran derin ve geniş bir bilgiye sahip olmaktan ziyade münteşir (yaygın,dağınık) terbiyeyle yetiştiğini sandığımız Hacı Bektaş, bir halk isyanının (*Babai başkaldırısı kastediliyor- İ.K.*) arda kalanları tarafından ulu tanındı. Bilgisi, meşrep ve mezhe bakımından yalnız medrese mensupları tarafında

> değil, tarikatçılar tarafından da kınanan bu zümre, ilk zamanlardan itibaren gizlenmeye lüzum görmüş ve tekkelerini, şehirleri bile dağ başlarında, ıssız yerlerde kurmuştur. Ortodoks Müslümanlıktan dışarı gören saltanat ve medrese, bu zümreyi vakıftan da mahrum etmişti."(agy.s.239-40)

Abdülbaki Gölpınarlı, Hacı Bektaş'a bir batıni dai'si diyorsa - ki bu en doğru saptamadır-, bunun arkasında durmalı ve açıklığa kavuşturmalıydı. Yani onun bir batıni olarak yetişmesinin tarihsel ve nesnel koşullarını açık açık göstermeliydi.

Hacı Bektaş Veli ailesi ve Mogolların Nişabur'u zaptı

Nedense araştırmacılar o yıllarda bölgenin tarihsel koşullarını inceleme gereği bile duymadan, *Vilayetname*'de anlatılan olayların hepsini doğru kabul ediyorlar. Hacı Bektaş ailesiyle birlikte, doğduğu kent olan Nişabur'dan en geç 1221'in Mart ayında ayrılmak zorunda kalmıştır. Çünkü kent Nisan ayının ikinci haftasında Moğol ordusu tarafından kuşatıldı. Hacı Bektaş 11-14 yaşlarındadır. Belki de *Vilayetname*'de anlatıldığı gibi, babası "İbrahim el-Sani, Tanrının rahmetine vardı." Ayrıca aynı paragrafta, "padişahlığı Hacı Bektaş Veli'ye arzettiler, kabul etmedi. Padişahlığı, amcazadelerinden olan ve Musa-el Sani evladından Seyyid Hasan'a verdiler" denilmektedir.

Bu gerçek Nişabur padişahlığı değil, gönül padişahlığıdır. Aile bireyleri, Muhammed Ali soyundan olması dolayısıyla kendilerine bağlı ehlibeyti ve İmamları sevenler için bir padişah, yani inançsal önderdi. Belli ki, Hacı Bektaş'ın henüz çocuk olması dolayısıyla, baba[...] yerine Seyyid Hasan seçilmiştir. Bu kişi kaynaklara g[...]

Abdal Musa'nın babasıdır. Eğer İbrahim el-Sani Nişabur'da ölmüşse, aile ve aileye bağlı olanlar Seyyid Hasan'ın önderliğinde Nişabur'dan çıkıp yollara düşmüştür.

Moğollar Türkistan'dan Azerbaycan'a kadar Horasan'ı baştanbaşa işgal etmişlerdi. Konar-göçer Oğuzlar, kentli kasabalı Türkmen toplulukları, Doğu'ya değil Batı İran ve Irak'a doğru gidiyorlardı. Moğolların önünden kaçan çok sayıda Horasanlı göçmen Alamut'a bağlı Kuhistan bölgesindeki Nizari İsmaili kalelerine sığındı. Hacı Bektaş aile çevresi ve yandaşları en geç 1221 yılı içinde, Kuhistan'daki İsmaili kalelerinden birine sığınmışlardı. Büyük olasıyla bu kale, Nizari valisinin oturduğu yerdi. Hacı Bektaş burada önemli biriyle tanışacaktı.

Bu ilk duraklarında ne kadar kaldıkları üzerine yorumlarımıza geçmeden önce Nişabur kenti ve kentin son Moğol işgali hakkında kısa bir bilgi geçelim: İlk kez Sünni Selçuklu önderi Tuğrul 1038'de Nişabur'u alıp kendini orada sultan ilan etti. Nasır Husrev, 1052 yılında Horasan hücceti (İmamın tanığı) ve Fatımi İsmaili baş dai'si olarak karargahını Belh'de kurdu; oradan Nişabur ve Horasan'ın diğer kentlerine İsmaili propagandasını yönetti. Onun başarıları, Selçuklu yöneticilerinin desteğini alan Sünni ulemanın düşmanlığını yükseltmiş (Farhad Daftary, *İsmailis, their history and doctrines*, s.204,216) ve kuşkusuz heterodoks İslam inançlı Türkmenler ve İranlılar (Oniki İmamcılar, yedi İmamcı İsmaililer) bu ortamda kendilerini gizlemek zorunda kalmışlardı. Ancak Hasan Sabbah'ın Alamut Nizari devletini kurmasından ölümüne kadar (1090-1124) ve ölümünden sonraki Alamut şeflerinin, Melikşah (1063-1092) ve oğullarıyla mücadeleleri boyunca İsmaili dai'leri İsfahan'da Bel Nişabur'da çok geniş propagandaya girişmişler ve

Onikimamcı Şiilerden kendilerine büyük katılımlar olmuştu. Bunlar Sünni Selçuk oğullarının baskılarından ötürü akın akın Hasan Sabbah'ın kalelerine (darül hicralara) gidip yerleşiyorlardı. Kentlerde kalanlar da gizli ilişkiler içerisindeydiler. Hacı Bektaş Veli'nin babasının ve dedesinin bu olaylarla ilişkileri olmadıkları söylenemez. Ayrıca çocukluk dönemi hocası Lokman Perende'nin bile bu ortam içinde Yesevici olduğu iddiası bizce geçersizdir.

Nişabur 1142'de Selçuklu prensi Atsız tarafından ele geçirilmiş ve arkasından Sencer tüm Horasan'a yeniden egemen olmuştu. Sonra 1174-1185 yılları arasında Toğan Şah Ebu Bekr'in egemenliği altına girdi. 1187'de Melikşah bin Tekiş ve 1193'de Kutbeddin Muhammed'i Nişabur'un hakimleri olarak görüyoruz. Kent, bölgedeki Harezmşahlar, Karahitaylı ve Selçuklular arasındaki çekişmeler arasında birinden diğerine el değiştiriyordu. Son olarak;

> "10 Nisan 1221, Cumartesi günü Moğolların eline geçen Nişabur şehrinin sonu (Merv'den) daha acıklı oldu. Halk, Kasım 1220'de şehir surundan atılan bir ok ile vurulan Tokuçar'ın ölümünden dolayı cezalandırıldı. Bu nedenle Toluy aman dileyenlerin isteklerini kabul etmiyordu. Şehir zaptedilince 400 sanatkar hariç bütün halk katledildi. Şehir tamamıyla tahrip edilerek çift sürüldü. Gizlenerek sağ kalanları da imha etmek için bir Mogol komutanı 400 Tacik ile harabeler arasına bırakıldı." (V.V. Barthold, *Türkistan*, s. 472, 558,560; dpnt.385)

Batıya doğru ilerleyen Cengiz Han 1221'e doğru Oksus'u geçip Buhara'yı almış. Genç oğlu Toluy'u Horasan'ı fethetmekle görevlendirmişti. Doğu İran'a yöneldikle sırada Cengiz Han 1223'te oğullarıyla görüştü. 1225

Mogolistan'a döndü ve 1227'de öldü. Onun ölümü ile bölge geçici olarak biraz nefes aldı. Zaten bölgede Moğollarla mücadele eden sadece Celaleddin Harezmşah idi.

Elbette, Hacı Bektaş ailesi ve yandaşlarının, yerle bir edilmiş, tarla gibi sürülmüş Nişabur'a bir daha geri gelmiş olmaları düşünülemezdi. O zaman bu aile nereye yerleşmiş ve ergenlik çağına yeni girmiş bulunan Hacı Bektaş eğitimini nerede görmüştü? Farid Daftary, Moğolların Horasanı istila ettikleri yıllar ve Horasan'ın batı sınırını oluşturan Kuhistan bölgesindeki Nizari kalelerinin durumu hakkında şu bilgileri veriyor:

"Alaaddin Muhammed III'ün (1221-1255) ilk yıllarıydı. Sünni *ulema* dahil (*acaba Belh'den çıkmış olan Mevlana'nın babası Bahaaddin Veled de bunlar arasında mıydı?* İ.K.), Mogolların önünden kaçan çok sayıda Horasanlı göçmenler gelerek Kuhistan bölgesindeki Nizari İsmaili kalelerine sığındılar. Mogollar istilalarının başlangıcından itibaren, Alamut Nizari İsmaili devletinin, diğer küçük prensliklerden daha güçlü olduklarını deneyerek anlamışlardı. Ayrıca Nizari İsmaili önderleriyle Moğollar arasında bir andlaşma yapıldığı anlaşılıyor; çünkü Celaleddin Hasan III (1210-1221) Mogolların batıya hareketinin başlangıcında, Talikan'da bulunan Cengiz Han'a barış istemiyle gizli bir elçi heyeti gönderdiği biliniyor."

"Kuhistan Nizari İsmailileri Mogol istilasından etkilenmedi. Güçlerini, gelişim ve özgür yönetimlerini (saltanatlarını) sürdürdüler. Aralarına katılmış olan sığınmacılarla herşeylerini paylaştılar. Doğrusu, Kuhistan Nizarilerinin bilgin önderi Şihabeddin (Shihab-al Din) mültecilere öylesine iyi ve cömert davrandı ki, bu Niz

bölgesinden Alamut'a şikayetler oldu; hazinenin kaynakları üzerinde olumsuz etkilenmelerden yakınılıyordu. Alamut'tan onun yerine atanmış olan yeni *muhtashim* (Kuhistan Nizari önderlerine verilen genel ad) Shams al-Din (Şemseddin) de mültecilerde eşit derecede saygı ve hayranlık uyandırdı. Bu olayları ve Kuhistan'daki Nizarilerin o zamanki durumunun ayrıntılarını, Minhac-i Sirac adıyla tanınan, 1224-1226 arasında üç kez Kuhistan'ı ziyaret etmiş bulunan Sünni kadı Minhac al-Din Osman bin Sirac al-Din al Cuzcani anlatmaktadır. Cuzcani, hem yüksek övgüler yaptığı Şihabeddin'i hem de Şemseddini'i tanımış. Hatta Şemseddin ile Sistan adına diplomatik görüşmeler yapmıştı."

"Şemseddin'in Kuhistan'a gelişi Nizarilerle, Sistanlı komşuları arasında yeni çatışmaların patladığı dönem rastlar. Sistan Emiri Yamin al-Din Bahramşah, daha önce Hasan III ile iki kez çatışmaya girmişti. Moğollar Sistan'ı istila ettiyse de fazla kalmadan batıya doğru ilerlediler. Yeniden tehditler ve karışıklıklar başladı Sistan'da. Güçlü bir askeri kumandan olan Şemseddin Nizari güçlerin başına geçerek, Sistan Emiri Binaltıgin'i 1226 yılında kesin bir yenilgiye uğrattı... Kuhistan'daki Nizari topluluğu bölgesel işler ve olaylarda Alamut'tan bağımsız davranma siyaseti izliyordu; böylece diğer bölgelerle ticaret yolları geliştirdi, bu da ekonomisinin yükselmesine büyük yardımcı oldu." (F.Daftary, *İsmailis,* s.381,414; Juzjani, *Tabaqat* , vol 2, s.182-185 ve 186-188).

Hacı Bektaş ve Şemseddin Muhammed Tebrizi

Yukarıda söylediğimiz gibi Hacı Bektaş'ın aile çevresi ve yandaşları en geç 1221 yılı ortalarında, Kuhistan'daki İsmaili kalelerinden birine sığınmışlardı. Büyük olas bu kale, Nizari valisinin oturduğu yerdi. 1221-1223 y

arasında tanınmış bilgin ve İsmaili ozanlarının övgü şiirleri yazığı Şihabeddin, *muhtashim* (Kuhistan İsmaili valilerinin genel adı) idi. Bu İsmaili valisi, İsmaililiğin kurucusu, büyük İmamı İsmail'in kardeşi Musa Kazım soyundan gelmiş olan Hacı Bektaş ve ailesine saygıda kusur etmemiş, özel bir değer vermiş olmalıdırlar. Hacı Bektaş'ın, 1224'te Alamut tarafından Kuhistan yöneticisi olarak atanan genç Şemseddin Muhammed (el Tebrizi) ile kurduğu ilişki yaşamlarının son dönemlerine kadar sürecektir.

Yaşamı tamamıyla aydınlanmamış ve (batıni İsmaili) inancının gerektirdiği sırrı hâlâ koruyan Şemseddin Tebrizi'nin, Alamut İmamı Celaleddin Hasan III'ün (1210-!221) oğlu olduğu ve İmam İsmail soyundan geldiği üzerinde kaynak ve kayıtlar bulunmaktadır.(1) A. Gölpınarlı bu kaynaklardan birincisini göstermekle birlikte, İsmaililerin büyük düşmanı tarihçi Cuveyni'nin "Nev Müsülman Celaleddin Hasan'ın Alaaddin Muhammed'den başka oğlu yoktu" diye yazmış olmasını geçerli görüyor, hiç bir kanıt göstermeden. (Aldülbaki Gölpınarlı, *agy*, s.50)

Şems'in, 12.yüzyılın son on yılının başlarında doğmuş olması olasıdır ve kendisi Şemseddin Muhammed ya da Şemseddin Hasan gibi babasının adıyla çağrılmaktaydı. Bağdad halifesiyle anlaşma yaparak şeriatı benimsemiş olduğu bilinen ve yeni Müslüman Celaleddin Hasan'ın öldürülmesinin ardından 9 yaşında yerine geçirilen Alaaddin Muhammed ile aynı anadan olmadıkları anlaşılıyor. Hasan III'ün ölümünde (1221) parmağı bulunan başvezir ile Alaaddin Muhammed'in anasının anlaşması sayesinde küçük kardeş Alamut tahtına oturtuluyor. Şemseddin Muhammed de böylece dışlanmış olmalıdır.

Ancak üç yıl sonra onun Kuhistan bölge valisi olarak atandığını görüyoruz. 1224-1226 yılları, göçmen sorunları ve yıllardır süren Sistan savaşlarının sonuçlandırılmasında gösterdiği başarılarla hem tanınıyor, hem de Alamut yönetimi tarafından sık sık önemli görevlere atanıyor. 1227'den 1235'e kadar Kuhistan valisinin, Nasiruddin Tusi'nin koruyucusu, Nasuriddin Abdurrahman bin Mansur olduğunu görüyoruz. Bu yıllar Şemseddin'in Hindistan'da Multan, Pencap ve Gucerat bölgelerinde İsmaili davasını yaydığı yıllardır. Buralarda daha sonra, Multan'da mezarı bulunan Şemseddin Sebzvari Multani (Ö.1356) ile Şemseddin Tebrizi'nin söylenceleri birbirine karışmış. Halk arasında daha çok Şemseddin Tebrizi tanınmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki, Şemseddin Tebrizi hakkında bildiklerimizi bir daha gözden geçirmemiz gerekecektir. Onun Kalenderi ve zaman zaman tacir kılığında dolaşıp kendini saklamasını ve *Makalat*'ında "Ona niçin medreseye uğramadığını soranlara; 'ben sözlerin görünüşteki ya da açık görünen anlamları üzerinde tartışmaya girmem. Kendi anlayışımla (batıni, iç anlamıyla) tartışsam bana gülerler, kafir derler" demesini iyi anlamak gerekir.

Şemseddin üzerine geniş incelemeyi başka bir yazıya bırakarak, özetleyelim. 1242-43'lerde Diyar-ı Rum'da (Anadolu'da) İsmaili davasının görevlisi şef dai olarak bulunan; ancak Mevlevi tarihçilerinin anlattıklarıyla tanıdığımız ve bir yıl boyunca Konya'dan ayrıldığını, Mevlana'nın ağlayarak onu aradığını bildiğimiz Şemseddin'in Alamut'a çağrıldığını görüyoruz:

Alaeddin Muhammed III, Abbasi halifesi al-Mutasım (1242-1258) diğer birçok İslam liderleri tarafından o

anlaşmayla düzenlenen bir elçilik heyetinin başına, eski Kuhistan valisi ve şef dailerden Şehabeddin ve Şemseddin Muhammed (Tebrizi) geçirilerek Moğol başkentine (Talikan) gönderildi. Bu heyet 1246 yılının başlarına Mogol İmparatorluğunun başına geçen Göyük Han'ın tahta geçme törenlerine katılmıştı. Moğol geneğine göre toplanan kurultaya 2000 kişi bulunuyordu. Alamut önderi Alaeddin Muhammed III, bu heyetle Göyük Han'a babası Celaleddin Hasan ile Mogollar arasında yapılan anlaşmayı anımsatan bir *memorandum* gönderdi. Ancak Nizari elçileri Han tarafından hakarete uğrayıp kovuldular. Memoranduma da ağır sözlerle karşılık verildi. Han, bu olayın hemen arkasından sözlerini uygulamaya koydu ve Elgidey'i (Elçigiday) Moğol ordularının başına geçirerek İran'a gönderdi. Hedef, İsmaililerin ve Bağdad halifelerinin idaresindeki toprakların zaptı idi. Göyük'ün Nizariler'e karşı düşmanca planları onun ölümünden (1248) sonra halefleri tarafından sürdürüldü. (F.Daftary, *agy,* s.418; V.V. Barthold, Hz. Hakkı Dursun Yıldız, *Mogol İstilasına kadar Türkistan*, Ankara,1990,s.511-513)

Genç Hacı Bektaş'ın Şemseddin gibi birinin koruması altına girmiş olmasıyla, batıni eğitimini bir devlet olarak örgütlenmiş Nizari İsmaililerden, Kuhistan ve Alamut'ta almış olduğu bir gerçeklik olarak karşımıza çıkıyor. Hacı Bektaş'ın durumu, 1227'de Kuhistan baş dai'si Nasuriddin Abdurrahman'ın korumasına girmiş büyük İsmaili bilgini Nasıruddin Tusi'nin (1202-1274) ilişkisine benzer görülmektedir. Bu ilişki sayesinde, onun yaptığı gibi, Alamut kitaplığından ve dai öğretmenlerden yararlanarak eğitimini tamamlamıştır. Konuşmakta olduğu Türkçe ve Farsça'yı geliştirdiği gibi Arapçayı d öğrenmiştir. Üç dil ile dava'yı sözlü ve yazılı yayacak

dereceye yükselmişti. Olasıdır ki, Bizans dilini, yani o dönemin Yunancasını da öğrenmişti.

Hacı Bektaş'ın *Makalat*'ında bilim ve akıl-usun tanımları, onsekiz bin alem; büyük evren (makro kosmos) ve küçük evren (mikro kosmos=İnsan) ilişkisi, yani evrenin tüm özellikleriyle insanda varoluşu, ("İnsan küçük bir alemdir; alemde olan herşey, hatta artuğu insanda vardır") insan-evren-tanrı birliği; gökte asılı yetmiş bin kandilin (yıldızın) her birinin birer dünya büyüklüğünde oluşu; kabe insan gönlüdür ve insandan ulusu olmadığından Hac ibadetinin aşamalarının insana hizmet olarak algılanması-anlamlandırılması (Örneğin: "Ve hem yoldan taş arıtmak, Kabede arafatta taş atmaya benzer; sakinlikle yürümek, Arafata varmaktır.", *Makalat*, s.75) vb. inanç ve anlayış, eğitimini yaptığı İsmaili yapıtlarına dayanmaktadır.

Hacı Bektaş, Alamut kitaplığında tüm dai'lerin okuduğu *Ummu'l kitab,* Mansur el-Yamani'nin *Risalat el-alim ve'l Ghulam, İhvan-ı Safa Risaleleri,* Nasır Husrev'inkileri *(Sefername ve diğerleri),* Hasan Sabbah'ın *Dört Faslı ve Sergüzeşt'ini;* 1164'de Büyük Kıyameti ilan etmiş Al-a Zikri Selam Hasan II'nin oğlu Alaaddin Muhammed II (1210-1221) zamanında Kuhistanlı Abu İshak'ın kaleme aldığı, İsmaililiğin yeniden düzenlenip açıklığa kavuşturulmuş ilke ve buyruklarını içeren *Haft bab-i Baba Sayyidina'yı;* yola giriş ilke ve törenleri, dereceleri açıklayan Tusi'nin *Rawdat-ül Taslim* vb. yapıtları okuyup yetişmiş bir İsmaili dai'siydi...

Ayrıca İsmaili ordusu saflarında (*fedayin* birlikleriyle) savaşlara da girmiştir Hacı Bektaş. *Vilayetname*'de, Ahmet Yesevi'nin onu sözde oğlu Kutbeddin Haydar'ı kurtarmak için gönderdiği Bedehşan savaşına ilişki keramet söylencesi, gerçekte Şemseddin Tebrizi'nin

1226 yılında yönettiği ve zaferle sonuçlandırdığı, Sünni Sistanlılarla yapılan savaştan başkası değildir. Hacı Bektaş bu savaşlara 17-18 yaşlarında bir delikanlıyken katılmış olmalıdır.

Babasının amcası oğlu Seyyid Hasan ailesi ve bazı yandaşlarıyla Azerbaycan'da Hoy kentine yerleştiklerinde, belki anneleri de ölmüş bulunan Hacı Bektaş ve kardeşi birlikte Nizari İsmaili eğitim kamplarında eğitim ve öğretimlerini sürdürüyorlardı. Hacı Bektaş, İsmaililer arasında 15 yıldan az kalmamıştır. 1230'lu yıllarda bir İsmaili dai'si olarak Dava misyonu yüklenip seyahatlara çıkmıştır. Bu görevleri de, Alamut İmamı Alaeddin Muhammed III'ün (1221-1255) onayıyla yüklenmiştir. Dai'ler listesinin çıkartılması ve görevlerin onaylanıp icazet verilmesi, Fatımi İsmailileri zamanında gelenekselleşmiş-resmileşmişti. Alamut kitaplık ve arşivlerinin 1256'da toptan yakılıp yok edilmesi dolayısıyla ele geçmemiş olabilir.

Fatımiler döneminden bir örneği, bizi yakından ilgilendirmesi dolayısıyla vermekte yarar var: 995 yılında, Rey kenti Mutazili (başkadısı) olan Abul Cabbar Hamdani (936-1025), "*Tathbit Dala' il Nubuwwat,* s.180" kitabında Kahire'yi ziyaret eden dai'ler listesinde *Abul Vefa al-Daylami* adı geçmektedir. (1017 yılında öldüğü bilinen, Mineyikli soyağacına göre Zeyd soylu (annesi Kürt) olan Abul Vefa da (İ.Kaygusuz, *Alevilik...Tarihi ve Ulular I*, İstanbul-1995, s.52-54), Fatımi İsmaili dai'si olarak Irak'tan Azerbaycan'a İsmaili davasını yayıyordu. Alamut dai listelerinde mutlaka adı vardı, ama olasıdır ki babasının adlarından biri olan Seyyid Muhammed diye çağrılıyordu. *Dai*, davet eden; İsmaili inancını yayan demektir. *Dailer daisi* (İmamın vekili, hüccet), *Du'i l-K*[illegible] (büyük dailer) ve *Du'i* (sıradan dailer, davetçiler) diye üç

kısma ayrılıyordu. Hacı Bektaş büyük dailer sırasında yer almış olmalıdır.

Batıni İsmaili Dai'si Hacı Bektaş Veli

Hacı Bektaş önce Hindistan'a gitmiş olabilir. Bu dava gezisi, Şemseddin Tebrizi'nin Multan, Pencap ve Gucerat'ta İsmaililiği yaydığı döneme rastlar. Onun Hindistan'ı gezmiş olabileceği, *Vilayetname*'deki Güvenç Abdal söylencesinden anlaşılmaktadır. Söylencede Hacı Bektaş Veli, Güvenç Abdal'ı Delhi'deki kuyumcu müridinden 1000 altın neziri (adağı) almaya göndermiştir.

Hacı Bektaş'ın Halep, Şam ve Necef'i dolaştığını; Mekke ve Medine'ye gittiğini ve özellikle İmam Bakır'ın mezarının başında riyazata (benliği yoketme, nefis eğitimi alıştırmaları, kendine çile çektirme) girdiğini, orada üç yıl hizmette bulunduğunu *Vilayetname*'den okuyoruz.

Bu sonuncusu çok önemlidir: 5.İmam Muhammed Bakır ve oğlu İmam Cafer'in, İsmaililiğin kurucuları olarak tanınan Abu'l Hattab ve Kaddah bin Maymun'a batıni tevil bilgisi öğrettiklerine inanılır. Bu iki kişi, her iki İmamı kendi dönemlerinde Tanrının yerdeki mazharı (görünümü, açınımı-epiphany) olarak görmüştür. İmamların görünüşte onları reddettikleri, gerçekte ise sırrı faş ettikleri, yani gizli inancı açığa çıkardıkları için çevrelerinden uzaklaştırdıkları, İsmaili inanç tarihinin önemli olaylarındandır. Abbasi yönetimi tarafından antropomorfist (insan biçimli tanrıya inanan) suçlamasıyla katledilmiş olan bu kişiler, İmam İsmail ve oğlu Muhammed'in *Hicab*'ı (örtüsü, perdesi) adıyla o yetiştirenler olarak büyük saygı görürler. Olasıdır ki

Bektaş, Heterodoks İslamın (Aleviliğin) ilk yazılı kaynağı sayılan Abu'l Hattab'ın *Ummu'l Kitabı*'nda İmam Bakır için anlatılanları mezarı başında tekrar tekrar okudu; soyundan geldiği İmam Musa Kazım'ın dedesini can gözüyle seyretti.

Yine Hacı Bektaş'ın Makalat'ında (s.81-82) "*Adem Aleyhisselam Sıfatı Beyan Eder*" başlığını taşıyan bir bölüm vardır. Burada, Tanrının Adem'i topraktan yaratması üzerine çok ilginç bir betimleme yapıyor. Yaşadığı zamanın (13.yüzyıl) iyi tanınan yirmiden fazla ülke, kent ve bölge adlarını tek tek vererek, Adem'in organlarının herbirinin, bunlardan birinin toprağından yaratıldığını söylemekte. Çok büyük olasılıkla, tüm bu ülke, kent ve bölgeler, gezip gördüğü, kendi ölçülerince değerlendirdiği yerlerdir. Üzerinde biraz düşünülünce, her organın işlevinin, toprağından yapılmış olan kentin ya da ülkenin özelliklerini gösterdiği anlaşılır. (*Makalat*'taki bu pasajı, yüzyıl sonra Fazlullah Hurufi (Ö. 1393-4) *Cavidanname*'sinde kullanmıştır.) Burada geçen coğrafi adlara bakılırsa, Buhara'dan Mısır ve Kuzey Afrika'ya, Hindistan'dan Konstantiniye'ye (İstanbul) uzanan kent ve ülkelerinin çoğunu yıllarca gezmiş olabileceği varsayılabilir.

Otuz yaşlarındaki genç İsmaili dai'si olarak batıni derviş Hacı Bektaş'ın son durağı Rum diyarı, yani Anadolu olmuştur. Ancak onu Anadolu'ya gönderen Ahmet Yesevi değil, Alamut İmamı Alaeddin Muhammed III (1221-1255) olmuştur. Alamut'tan Horasanlı Baba İlyas'a yeni bilgiler getirmiş ve onun hizmetine girmiştir. Aşık Paşaoğlu'nun söylemiyle "*Bu Hacı Bektaş... kardeşiyle Anadolu'ya gelmeye heves ettiler... O zamanda Baba İlyas gelmiş, Anadolu'da oturur olmuştu. Meğer onu görm gelmişler. Onun dahi hikayesi çoktur...*" Aşık Paşa gibi

saray uşağı tarih ve menakib yazıcıları, “bu çok hikayeleri” alabildiğine kısaltmış ve gerçeklikten uzaklaştırarak Baba İlyas’ın, Hacı Bektaş’ınkileri değil, kendi hikayelerini aktarmışlar.

Hacı Bektaş’ın başından beri içinde ve stratejik katkılarda bulunduğu Baba İlyas ve Baba İshak’ın yönettiği Babai Halk hareketinden Alamut’un habersiz olduğu düşünülemez. Baba İlyas’ın dahi Dede Garkın’ın yerine geçirilmiş bölge baş dai’si olması çok mümkündür. Suriye İsmaili kalelerinden yardım gelmiş olması da doğaldır. Bu arada Selçuklu Sultanlarının Alamut’a her yıl belli miktarda vergi verdiklerini İsmaili kaynaklarından öğreniyoruz. En büyük Selçuk Sultanının da Alamut’a vergi vermiş olması düşündürücüdür :

> “1227 yılında ise Suriye baş dai’si Mecdeddin Rum Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat’a ellçisini gönderip ondan Sultanlık tarafından Alamut’a her yıl düzenli gönderilen 2000 Dinarı talep etti. Sultan bir süre onu oyaladı ve Alamut yöneticisine (Alaaddin Muhammed III) (1221-1255) danıştı. Alamut İmamı, Suriye şefinin talebini onaylayarak, verginin Suriye İsmaililerine verilmesini söyledi. Bunun üzerine vergi Suriye İsmaili topluluğuna gönderildi.” (Al Hamawi, *al- Tarikh-i al-Mansuri*, s.340’dan aktaran Farhad Daftary, agy. s.420)

Babai hareketinin bağımsız olduğu kesindir. Çünkü yine, 12.yüzyılın ikinci yarısında büyük Suriye baş dai'si Raşidüddin Sinan’ın (Ö.1193-1194), Alamut İmamı Hasan II (Ö.1166) tarafından atanmış olmasına rağmen, Alamut’a yaptıkları işler hakkında bilgi geçmenin ve karşılıklı ekonomik yardımlaşmanın dışında bağıms hareket ettiğini biliyoruz.

Baba İlyas'ın piri olan Dede Garkın'ın Abu'l Vefa yolağından olduğunu ve dolayısıyla Baba İlyas ile Baba İshak'ın Abu'l Vefa'ya bağlı bulunduklarını Osmanlı tarihçileri ve menakıbname yazarları da söylemektedirler. Yukarıda değindiğimiz üzere Abu'l Vefa, Fatımi İsmaililerin 995 yılı listesinde Daylam baş dai'si olarak geçiyor. Yaşamının son zamanlarında ise Irak'ta Bağdad baş dai'si görevinde bulunmuş olup, Abu'l Vefa Bağdadi adıyla anılmaktadır. Baştan beri verdiğimiz tüm bu tarihsel bilgi ve olaylar, Hacı Bektaş'ın ve Babai ayaklanması önderlerinin batıni İsmaililerle ilişkileri bulunduğunu göstermektedir. Unutmayalım ki, halk arasında Alamut önderleri "Baba Seyyidina" diye çağrılıyordu.

Vilayetname'de Hacı Bektaş Veli'nin yaşamına ilişkin anlatılanlar, yazarın halkın arasından ve başka menakıbnamelerden derlediklerinin, dönemin yöneticisinin inançsal ve siyasal istekleri doğrultusunda kaleme almış olduklarıdır. Dikkat edilirse Hacı Bektaş, *Vilayetname*'sinde batıniliğinden – bir suçmuş gibi - aklanıp, sünnileştirilmiş. Keramet sahibi bir velidir, yani Tanrı dostudur; ama en büyük kerametlerinden biri olan tek danesini dökmeden darı çeçi üzerinde otururken bile ona namaz kıldırtılmıştır. Ayrıca *Vilayetname*'ye sokulan bazı keramet ögeleri, çok daha önce yaşamış veliler tarafından gösterilenlerin yinelenmesidir.

Örgütlü batıniliğin son temsilcileri Nizari İsmaililerin (1090-1256), Sünni yönetimler tarafından İslam düşmanı, dinsiz, katil, her türlü kötülüğü yapmaya hazır şeytan gibi görülmesi nedeniyle menakıbname yazarları "dai ve İsmaili" adları kullanmaktan çekinmişlerdir. Oysa *Vilayetname*'de Hacı Bektaş'ı ziyarete gelmiş olduklarından sözedilen Horasanlı Kalenderiler,

İsmaililerden başkası değildir.

Gerçek böyle iken, Hacı Bektaş Veli, Nizari İsmaililerle ilişkisi bir yana içinden geldiği Babailerden bile uzaklaştırılmış ve hala Babai ayaklanmasına katıldı-katılmadı tartışması yapılıyor. Onu Sünni göstermek için Nakşibendiler Hacı Bektaş'a “amcazade” diyor ve onun batıliğini-Aleviliğini “iftira” kabul ediyorlar.

Sonuç

Hacı Bektaş Veli’nin *Makalat*’ı karşılaştırmalı incelendiğinde, İsmaili kitaplarındaki Tanrı inancı, din ve felsefe anlayışı, yola giriş kuralları aynen bulunabilir. Bazılarının ise üstü örtülmüş, farklı adlarla verilmiş, takiyyeye gerek duyulmuştur.

Hacı Bektaş’ın Selçuklu Prenslerinin çatışmalarında İzzeddin Keykavus’a destek vermesi ve Bizans’a yakınlık duyması, Anadolu’da merkezi birliğin kurulması amacı kadar, antik Ege Uygarlıklarının son mirasçısı olan ileri Bizans uygarlığından yararlanma ve İslam-Hristiyanlık ayırımı yapmadan insanlığı birleştirme hedefi taşır.

Hacı Bektaş Veli, 1256’da Alamut’un Moğollar tarafından yerle bir edilmesi sonucu İsmaililerle ilişkisini kesmiş, ama batıni inancın doruğunda; zamanın kurtarıcı imamı olarak ortaya çıkıp, Alamut İmamlarının temsil ettiği (*Haft bab-ı Baba Seyyidina*’ya göre Alamut İmamı Ali’yi temsil ediyor, bütün İsmaili inançlıların her biri de Salman’nın makamında bulunuyordu, yani birer Salman idiler.) Ali’nin donuna bürünmüştür. Bunu pekçok Alevi-Bektaşi ozanı işlemiştir. Biz Sadece Hasan Dede’den (Ö.1469) bir tek dörtlükle örnekleyelim:

“Yerlerin göklerin binasın düzen

Ak üstünde kara yazılar yazan

Engür şerbetini Kırklara ezen

Hünkar Hacı Bektaş Ali kendidir”

Son cümle olarak;Hacı Bektaş’ın Yeniçerilerin Piri yapılması ya da gösterilmesi, Osmanlının tarihsel bir siyaset kurnazlığıdır.

---

(1)Devletşah’a göre Şems, Celaleddin Nev-Müsülman’ın (Ö.1221) oğludur ve gizlice Tebriz’de okumuştur. Krş. al-Shushtari,*Majalis al-Muminin*, Vol.2, s.110 ve A. Semenov, *Sheih Dzhelal-ud-Din-Rumi po predstavleniyam Shughnanskikh İsmailitov*; Orta Asya ve diğer bazı bölgelerin Nizarileri tarafından, kendileriyle ortak inançta olduğu düşünülen, Mevlana Celaleddin üzerinde Şuğnan Nizarilerin fikirlerinin analizi yapılıyor. F.Daftary, *The Ismaili’is*, s. 414, 695. İ.K.)

Aa